

Mimarlık Tarihi Araştırmalarında Belgelerin Katkıları

Doç. Dr. Ömür BAKIRER

Geçmiş dönemlerin mimarî kalıntıları, yapıldıkları devrin şehir yerleşmeleri, kentlerin ekonomik düzeyleri, hayat biçimleri ve yapı ihtiyaçları için bilgi veren önemli belgelerdir. Tek yapı veya yapı kümelerinin hangi fonksiyonlara hizmet verdiklerinin, kullanıma dönük niteliklerinin ve içlerinde yaşayanların sayıları ile özel ilgilerinin belirlenmesi, devrin sosyal, ekonomik ve kültür hayatını aydınlatacaktır. Bu sebeple de geçmiş kültürümüze ait mimarî mirasın ileriki nesillere aktarılacak üzere korunmaları, şimdi, her zaman olduğundan çok vurgulanmakta ve bu konudaki çalışmalar hızlandırılmaktadır. Korunmaları ve çok defa çağımız hayat şartlarına uygun, yararlı bir yön verilerek yeniden kullanılmaları amaçlanan bu yapılarda, herhangi bir onarım işlemine başlanmadan önce, ayrıntılı bir tanımlama, inceleme ve değerlendirme çalışması yapılması gerekmektedir.

Bu tür araştırmalarda, temel ve en güvenilir kaynak şüphesiz yapıların kendileridir. Bütünü veya bazı kısımları ayakta duran tarihî yapıların çeşitli yöntemlerle incelenmeleri, fizikî bünyelerinin kendilerine bütün niteliklerini sergileyecektir. Bu incelemeler, yapıyı, elle veya özel olarak geliştirilmiş teknikler kullanarak ölçme sonucu, rölevelerin hazırlanması; yapı malzemelerinin özgün niteliklerinin ve bu malzemelerde zaman aşımı ile ortaya çıkan malzeme bozukluklarının laboratuvar çalışmaları ile değerlendirilmesi; yapı teknikleri ve bunlarda, zaman aşımının doğal şartlarının oluşturduğu bozuklukların belirlenmesi ve yapının şimdiki durumunun fotoğraflarla belgelenmesi gibi farklı aşamaları içine almaktadır.

Yapının böyle bir analizi sonucu ortaya çıkan veriler fizikî kalıntıları bütün ayrıntıları ile tanıma-ya imkân verecektir. Bu verilerin aynı dönemden diğer yapılar ve farklı dönemlerden benzer nitelikli yapılarla karşılaştırmalı çalışma yapılarak değerlendirilmeleri sonucu, benzerlik ilişkileri kurularak incelenen yapının mimarlık tarihi içindeki yeri belirlenebilecektir. Yine aynı çalışmalar sürecinde yapının şimdiki durumu, kullanılıyorsa ne gibi bir fonksiyona hizmet verdiği, kimin veya hangi kuruluşun mülkü olduğu da ortaya konulabilecektir.

Ancak, bütün bu çalışmalar, tarihi yapının fizikî bünyesini en küçük ayrıntısına kadar açığa çıkarırken, diğer bazı sorular da cevaplanamayacaktır. Söz gelişi, kimin tarafından yaptırıldığı, kimin tarafından yapıldığı, ne zaman, hangi amaç için yapıldığı ve kimler tarafından kullanıldığı, kullanıma dönük özellikleri, yapımını izleyen yıllarda yapıyı ilgilendiren olaylar dizini, geçirdiği tamirat ve yenilemelerin tarih ve nitelikleri, eğer şimdi kullanılmıyorsa terkedilme tarihi ve sebebi gibi soruları cevaplayabilmek için daha farklı bir araştırma gereklidir. *Tarihî araştırma* veya *belge araştırması* olarak isimlendirilen bu çalışma, yapı ile ilgili bütün belgelerin toplanmaları ve değerlendirmeleri gibi emekli, zaman isteyen ve çoğu kere kişinin tek başına yürütemeyeceği farklı uzmanlık dallarını içine almaktadır.

Özellikle onarıma yönelik yapı incelemelerinde, tarihî araştırmaların önemi ve gereği, bu yüzyılın başlarında öncelikle İtalya'da, bilimsel onarım çalışmaları hızlandığı sırada vurgulanmıştır⁽¹⁾. Ülkemizde de daha sonraki yıllarda, gerek anıtların onarım ve korunmaları, gerekse kültür değerlerimizin tanınması için yapılan çalışmalarda aynı konuya değinilerek belgelerin türleri de sıralanmıştır⁽²⁾. Ancak, belki de yukarıda değinilen zahmetinden dolayı ülkemizde bu tür araştırmalar çoğunlukla planlı bir biçimde ele alınmamış, alınsa dahi kısa sürede bırakılmıştır.

Farklı tarihî dönemlere ait mimarî kalıntıların tarih araştırmalarında, farklı nitelikte belgeler yol gösterici olmakta ve bir dönem için aydınlatıcı olan belgeler bir diğer dönemde önemlerini yitirmekte veya bu tür belgelere hiç rastlanmamaktadır. Bir diğer ihtimal de araştırılmak istenen yapı veya yapılarla ilgili hiçbir belge bulunamaması olabilir. Bu yazıda, Anadolu'da sadece Selçuklu Beylikler ve Osmanlı çağları mimari kalıntılarının tarih araştırmalarında yararlanılabilecek *Birinci* ve *İkinci* el kaynaklar genelde sıralandıktan sonra, birinci el kaynaklar üzerinde ayrıntılı olarak durularak bunların belgesel nitelikleri değerlendirilecektir.

Birinci el kaynaklarda *yapı kitabeleri* —veya yazıtlar— gibi doğrudan yapı üzerine yerleştirilmiş ve *vakfiyeler* gibi belirli bir yapı veya yapılar kümesi

için, özel olarak hazırlanmış yazılı belgeleri bulunmaktadır. İkinci el kaynaklar ise, gerek çeşitleme, gerekse sayı yönünden birincilere oranla daha çok olan yazılı ve resimli belgelerdir. Bunlar, anonim Tevârih-i Osmanlar, Şehnâmeler, Zafernâmeler, Özel tarihler ve Vekayî'nâmeler gibi daha çok olaylar dizinini aktaran tarih yazmalarıdır. Tarih yazmalarına eklenen ve özellikle 16. yüzyılın ilk yarısından başlayarak 17. yüzyılın ortalarına kadar belge nitelikleri ağırlık kazanan minyatürlerdir. Aynı şekilde ferman, emir, berat, tahrirler, şeriye mahkeme sicilleri gibi daha genel, mühimme ve maliye defterleri ile müteferrik defterler gibi daha özel belgelerden oluşan ve çeşitli arşivlerde saklanmaları sebebiyle topluca arşiv belgeleri olarak ele alınabilecek kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır. Bunlara devrin mimarisi için genelde bilgi veren yazmalar da eklenebilir. Arşiv belgelerine eklendikleri, bazı kaynaklarda belirtilen, ancak örnekleri az görülen özgün çizimler ve yazılı tanımlar yanı sıra gravürlerle pekiştirilmiş olan seyahatnameler de dikkat çekmektedir.

Yukarıda genel sıralamadan sonra, birinci el kaynaklar olan kitabeler ve vakfiyelerin mimarlık tarihi araştırmalarındaki önemleri üzerinde durulabilir. Eğer yapı üzerinde bir yapı kitabesi yerleştirilmişse, konumu sonucu yapı ile en yakın ilişkide olan ve en güvenilir bilgiyi veren belgedir. Ancak, bilgi kaynağı olarak yararlanabilmek için ilk olarak kitabenin, üzerinde bulunduğu yapıya ait olup olmadığını ve yapının ilk döneminde de aynı yerde bulunup bulunmadığının sağlıklı bir biçimde belirlenmesi gereklidir. Kitabenin kendine has konumunu koruduğu belirlendikten sonradır ki yapı üzerindeki kitabe, belge olarak değerlendirilebilecektir.

Kitabeler, yapının hangi hükümdar döneminde, kimin tarafından, hangi tarihte yaptırıldığı ve fonksiyonu hakkında bilgi verirler. Tek bir kitabe üzerinde bazen bütün bu bilgiler birlikte ve birbirini izleyen bir sıralama ile yer alabileceği gibi, kitabenin, daha noksan denebilecek bir bilgi dizisi sunması da ihtimaldir. Meselâ: Bazı kitabelerde yalnızca hangi hükümdar döneminde ve kimin tarafından yaptırıldığı, bazılarında yalnızca yaptırılan ve tarih, bazılarında tarih ve fonksiyon ve bazılarında da, yalnızca yaptırılan ve mahiyeti gibi çeşitlendirmelere rastlanmaktadır. Bu tür kitabeler gerek Selçuklu, gerekse Beylikler ve Osmanlı çağları yapıları için geçerli olup, çok sayıda örnekleri vardır.

Yapıda birden fazla kitabe bulunduğu durumlarda, farklı bölümlerin yapım tarihleri ve kimin tarafından yaptırıldıkları öğrenilebilir. Diyarbakır Ulu Camii ve Mesudiye Medresesi ile Diyarbakır Kalesi bu açıdan iyi örneklerdir. Her üç yapıda da, kitabelerin sayıca bolluğu sayesinde farklı inşaat dönemleri ve eklemeler sırasıyla açığa çıkmaktadır. Bir

diğer örnek olan Konya Alaaddin Camii'nin kuzey, doğu ve batı cephelerinde yer alan bir dizi kitabe, birincisi H. 550/1155 M., ikincisi H. 616-617/1219-1220 M. olmak üzere yapıdaki iki inşaat döneminin tarihlerini ve yaptırılanların isimlerini açıklamaktadır. Ancak yapının mimarî bütünlüğü ile tam olarak uyuşmayan ve belki de yerlerinin değiştiği düşünülen bu kitabelerin değerlendirilmesi ve yapının farklı kısımlarının tarihlenmesi çelişkili görüşlere sebep olmuştur (3). Zamanla kitabenin tek başına ele alınması yerine, yapının mimarî bütünlüğü de göz önünde bulundurularak, yapı ile birlikte değerlendirilmesi zorunlu olmaktadır.

Yine yapıda birden fazla kitabe bulunduğu durumlarda, kitabelerden birincisi ilk inşaat dönemini belgelerken, ikincisinin ileriki yıllarda yapılmış olan bir onarımın yerini ve tarihini açıklaması da mümkündür. Konya-Aksaray kervan yolu üzerindeki Sultan Han'da kapalı kısmın taçkapısı üzerinde bulunan kitabe, hanın H. 626/1229 M. tarihinde Alaaddin Keykubat tarafından yaptırıldığını bildirir. Esas giriş kapısı üzerindeki ikinci kitabe ise, hanın yangın geçirmesi sonucu H. 677/1278 M. yılında, II. Keyhüsrev döneminde onarıldığı açıklanmaktadır. Kitabenin konumuna dayanarak bu onarımın açık kısımda yapıldığı söylenebilir (4). Kayseri'de Ulu Camii, Külük Camii, Sinop'ta Alaaddin Camii, Amasya'da Beyazıt Paşa Camii, Ankara'da Cenâbî Ahmet Paşa Camii inşaat tarihi yanı sıra ileriki dönemlerde yapılmış bir veya iki onarımla ilgili kitabeleri bulunan yapılar için birkaç örnek olarak sıralanabilir. Kudüs'te Kubbet-üs Sahra'da 1545-1876 yılları ara-

(1) C. PEROGALLI, *Monumenti e Metodi di Valorizzazione*. Milano: Tamburini, 1954. p. 81 - 89.

(2) S. KANDEMİR, *Tarihi Eserleri Araştırma Klavuzu*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1935.

R. O. ARIK, *Müze, Tarih ve Folklor Araştırmaları Klavuzu*. Ankara: Halkevleri yayını, 1947. s. 100 - 108, 120 - 123.

A. S. ÜLGEN, *Anıtların Korunması ve Onarılması*. Ankara: Maarif Matbaası, 1943. s. 78 - 81.

(3) Diyarbakır'daki yapıların kitabeleri için bk :

A. GABRIEL, *Voyages archéologiques dans la Turquie orientale*. Paris: E. de Boccard, 1940, s. 311 - 335.; kitabelerin özgün metin ve çevirileri J. Sauvaget tarafından derlenmiştir.

B. KONYAR, *Diyarbakır Kitabeleri Repertuarı*. Ankara: Maarif Matbaası, 1936.

F. KÖPRÜLÜ, *Orta Zaman Anadolu Kitabeleri Repertuarı*. Ankara: 1937. No. 1 - 3.

Konya Alaaddin Camii'ndeki kitabeler ve farklı değerlendirmeler için Bk :

M. Z. ORAL, Konya Alaaddin Camii ve kitabeleri, *İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I, 1956. s. 45 - 74.

D. KUBAN, *Anadolu Türk Mimarısının Kaynak ve Sorunları*. İstanbul: İ.T.Ü. yayınları, 1965. s. 114 - 120.

(4) C. E. ARSEVEN, *Türk Sanatı Tarihi*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1954 - 56, I, s. 145.

A. GABRIEL, *Monuments Turcs d'Anatolie*. Paris: E. de Boccard, 1931 - 34. I, p. 93.

K. ERDMANN, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*. Berlin: Verlag Gebr. Mann, 1961 - Kat. No. 25, s. 89.

M. Z. ORAL, Aksaray'ın tarihî önemi ve vakıfları, *Vakıflar Dergisi*, V, 1962, s. 225.

sında Osmanlılar tarafından yapılan yedi onarım, ayrı ayrı kitabelerle belgelenmiştir (5).

Bütün yapılarda bulunmaları kural olmayan, fakat özellikle Selçuklu dönemi yapılarında daha yaygın olan bir diğer kitabe türü de yapıda çalışan mimar, usta veya sanatçıların isimlerini bildirmek üzere ve yapı kitabesinden ayrı konulan kitabelerdir. Bu kitabelerde mimar, usta veya sanatçının ismi yanı sıra geldiği kent de belirtilmiştir. Bu kitabeler sayesinde 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu'nun çeşitli kentlerinde çalışan mimar ve sanatçıların isimleri, nerelerden geldikleri, Anadolu'nun farklı kentlerindeki faaliyetleri ve hatta uzmanlık dallarını belirleyen listeler hazırlanabilmektedir (6). Örnek olarak, Konya Alaaddin Camii'nin 1219-1220 yıllarındaki inşaat döneminde mimari biçimlemelerin Dımışklı Havlan, seramik işçiliğinin de Kerimüddin Erdemşah tarafından yapıldığı gösterilebilir. Yine Konya'da Sırçalı Medrese'deki çini işçiliğinin Tuslu mimar Osman oğlu Mehmed'in eseri olduğu, her iki yapıda, yapı kitabelerinden farklı yerlere yerleştirilmiş olan kitabelerden öğrenilmektedir (7). Osmanlı döneminde, mimar ve sanatçıların isimlerini yapı üzerine koymaları geleneği zamanla azaldı. Bursa'da 1419 yılında inşa edilen Yeşil Türbe'de Hacı İvaz Paşa'nın yapının mimarı olduğunu belirten kitabenin belki de son örneklerden biri olduğu söylenebilir. Mimar Sinan'ın ise Büyük Çekmece köprüsü üzerindeki kitabe dışında hiçbir şaheserinin üzerine ismini yazdıran bir kitabe konulmamıştır (8). Bu eksikliğin akla gelen sebebi, Osmanlılar döneminde hassa teşkilâtına bağlanan mimar ve sanatçıların isim ve eserlerinin farklı nitelikli belgelerde yer alması olabilir.

Metni içinde tarih vermeyen kitabelerin kullanılan malzeme, biçim ve yazı stili açısından değerlendirilerek tarihlenmeleri ihtimaldir. Meselâ: Kartuşlu kitabelere Selçuklular döneminde örnek yokken, Osmanlı dönemi yapıları üzerinde yer alan hemen bütün kitabeler kartuşludur. Yazı stili açısından bakıldığında, Anadolu'da 1080, 1090 yıllarında kitabelerde Kufî yazı kullanılırken, bu tarihlerden başlayarak önce çiçekli, sonra düz Nesih yazıya geçilmiştir. Selçuklu yapılarında Eyyubî, Mamluk ve Selçuklu olmak üzere Nesih yazının üç çeşitlemesi, Osmanlı dönemi yapılarında ise Osmanlı Nesih'i yanı sıra Süslüs yazıda kullanılmıştır (9). Böylece yazı türünden, hiç olmazsa genelde kitabenin dönemi ve yüzyılı aydınlanabilmektedir.

Yine tarihsiz kitabelerde hükümdarların isim ve ünvanlarından yaklaşık bir tarih önerisi yapılabilir. Özellikle Selçuklu döneminde sultanların isimleri başına eklenen ünvanların bir kısmı, genelde ve hepsi tarafından kullanılmıştır. Bir diğer kısmı ise yalnız bazı sultanlar tarafından ve saltanatlarının farklı dönemlerinde kullanılmıştır. Söz gelişi, İzzettin Keykavus ve Alaaddin Keykubat'a saltanatlarının başlangıç yılları ile daha sonraki yıllarında farklı ünvanlarla atıf yapılmıştır. Çeşitli tarihli

kitabelere dayanarak, tarihsiz kitabeleri hiç olmazsa yaklaşık olarak tarihlenmek mümkündür (10). Aynı ihtimal diğer Selçuklu sultanları için de söz konusu olabilir. Buna rağmen Osmanlı dönemi yapı kitabelerinde durum farklıdır. Sultandan yalnızca sultan olarak bahsedilmiş, başka ünvan eklenmemiştir.

Yukarıda sıraladığımız ve tarihsiz kitabelerin hiç olmazsa çağlarını belirleyebilmek için izlenebilecek yöntemlerden bir kısmı, gözle tespit edilebilecek benzerlik veya farklara dayanmaktadır. Yazı türü ve metinle ilgili olanlar ise yazı ve dil üzerinde uzmanlaşmış kişilerin üstlenebilecekleri bir birikimi gerektirmektedir. Bunun gibi, zaman aşımı ile yüzeyleri aşınmış, silikleşmiş kitabeler de, ancak metinlerle çok yakın ilişkisi olan, uzmanlaşmış kişiler tarafından doğru değerlendirilebilir. Çok kere bu tür kitabelerin farklı kişilerce farklı değerlendirildikleri de olmaktadır. Böyle durumlarda kitabe özgün yerinde olsa dahi, metin kesin ve doğru olarak çözülemediği sürece, kitabenin yapı için bir katkısı olamayacaktır.

Birinci el kaynaklarının ikinci türü olan vakfiyelerin doğrudan yapı üzerinde bulunmaması, yapı ile olan ilişkilerini azaltır. Ancak yapı üzerine aynen kitabe gibi yerleştirilen vakfiye özetleri kitabeler gibi değerlendirilebilmektedir. Sivas Buruciye Medresesi'nde madalyonlar içerisinde, Kütahya Germiyan oğlu Yakup Çelebi İmaret'i, Bursa Demirtaşoğlu Umur Bey Camii, Karaman İbrahim Bey İmaret'i'nde ise uzun dikdörtgen taş panolar içine yazılmış vakfiye özetleri, bunlara birkaç örnek olarak verile-

- (5) H. EDHEM ELDEM, *Kayseriye Şehri. İstanbul : Matbaai Orhaniye. 1334 (1915). s. 17 - 34.*
A. GABRIEL, y. e. p. 35.
T. DAĞLIOĞLU, *Ankara'da Cenabi Ahmet Paşa Camii, Vakıflar Dergisi. II, 1942. s. 213.*
A. S. ÜLGEN, *Kubbet-us Sahra Çinileri, Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri. I, 1963. s. 859.*
- (6) L. A. MAYER, *Islamic Architects and Their Works. Genève : A. Kundig, 1956.*
G. İNAL, «Orta çağlarda Anadolu'da çalışan Suriye ve Mezopotamyalı sanatçılar», *Sanat Tarihi Yıllığı. XI, 1981. s. 83 - 94.*
- (7) M. Z. ORAL, «Konya Alaaddin Camii ve kitabeleri», *İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi. I, 1956. s. 45 - 74.*
M. MEINECKE, *Tuslu mimar Osmanoğlu Mehmed oğlu Medmed ve Konya'da 13. yüzyılda bir çini atölyesi, Türk Etnoğrafya Dergisi. XI, 1968 (1959). s. 81 - 85.*
- (8) H. B. KUNTER, «Kitabelerimiz», *Vakıflar Dergisi. II, 1942. s. 448.*
- (9) R. O. ARIK, a. e., s. 24 - 30.
E. DİEZ - O. ASLANAPA, *Türk Sanatı. İstanbul : Ed. Fak. yayınları, 1955. s. 310 - 313.*
M. van BERCHEM - J. STRZYGOWSKI, *Amida. Heidelberg : Carl Winter, Paris : Ernst Leroux, 1910. s. 14, 20, 58.*
S. ÖGEL, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezminatı. Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1966. s. 89.*
M. ŞAHİNOĞLU, *Anadolu Selçuklu Mimarlığında Yazının Dekoratif Eleman Olarak Kullanılışı. İstanbul : Apa Ofset, 1977.*
- (10) S. LLOYD - D. S. RICE, *Alanya. (çeviri : N. Sinemoğlu), Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1964. s. 54 - 61.*
R. M. RIEFSTAHL, *Cenubi Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi. (C. T. Berklin), İstanbul : Maarif Matbaası, 1941. s. 76; kitabeler kısmı P. Wittek tarafından hazırlanmıştır.*

bilir⁽¹¹⁾. Vakıflar Genel Müdürlüğü merkez ve bölge müdürlükleri arşivleri ile bazı müze arşivlerinde saklanan diğer vakfiyeler ise rulo ya da kitapçık olarak hazırlanmış yazılı belgelerdir.

Vakıf kurumunun işleyişi ile ilgili hukukî belgeler olan vakfiyeler, sosyal hizmetler için vakfedilen yapıların önce buldukları yöre ve şehir, sonra da yapıların kendilerinin oldukça ayrıntılı bir tanımını verirler. Örnek olarak, H. 599/1202 M. yılında hazırlanmış olan Şemseddin Altun-Apa Vakfisi'nde, medrese için verilen ayrıntılı tanım, Konya'da İplikçi Camii arkasında yer alan ve şimdi küçük bir kısmı ile temellerinden pek azı ayakta duran Altun-Apa Medresesi'nin plân şeması için bir öneri geliştirmeye imkân vermiştir⁽¹²⁾. I. İzzettin Keykavus'un Sivas'ta H. 614/1217 M. yılında yaptırdığı Darüşşifa'nın H. 620/1220 M. yılında hazırlanan vakfiyesinde ve Celalettin Karatay'ın H. 643/1245 M. ve H. 645/1247 M. tarihlerini taşıyan ve Kayseri-Bünyan arasında inşa edilen Karatay Kervansarayı için düzenlenen vakfiyesinde, yapıların fonksiyona yönelik düzenlerini tüm ayrıntıları ile açıklayan tanımlar yer almaktadır⁽¹³⁾.

Vakfiyelerde, yapıların tanımı yanı sıra sosyal tesisin kuruluşundaki gayesini yitirmeden, uzun yıllar devam edebilmesini sağlamak amacıyla, vakfa ayrılan gelir kaynakları, fonksiyon ve işleyişi ile ilgili kurallar ve giderler sıralanmıştır. Bu sayededir ki, geliri vakfa ayrılan arazinin içinde bulunduğu ve yakınındaki köylerin ismi, vakfa gelir getirecek dükkân ve benzeri yapıların yerleri, gelirin miktarı ve bu gelirin nerelere ve nasıl sarfedileceği, vakfiyelerden öğrenilmekte ve dönemin ekonomik durumu, değer ölçüleri, sosyal yardım anlayışı ve vakıf binalarına ne tür harcamalar yapıldığı belirlenebilmektedir. Yine vakıf giderlerinin incelenmesinden, yapıların ileriye dönük ömürlerini sürdürmek için onarımlara ne kadar önem verildiği ve onarım giderlerinin vakfiyelerde ayrı bir madde olarak yer aldığı görülmektedir. Bu nitelikte maddeler Selçuklu dönemi vakfiyelerinde çok geneldir. Osmanlı dönemi vakfiyelerinde ise bakım ve onarımların devamlılığını sağlamak amacıyla giderlerle ilgili maddelere daha çok yer verilmiştir. Vakıf yapılarının işleyişi ile görevlendirilen ve günlük ödenekleri de belirtilen hizmetliler arasına mimar ve ustaların da katıldığı ve yapı sayısı ile bağlantılı olarak sayılarının artırıldığı öğrenilmektedir. Söz gelişi, H. 802/1400 M. tarihli Yıldırım Bayezid Vakfisi'nde onarımlar için iki mimar görevlendirilirken, Fatih Sultan Mehmed Vakfisi'nde yalnız mimarlar değil kurşuncu, su yolcu ve benzeri ustaların da görev ve ödenekleri belirtilmiş, bunların yanlarında çırak yetiştirmeleri de bir şart olarak belirtilmiştir⁽¹⁴⁾. Fatih Vakfisi'nde sayıları ona çıkan bu görevlilerin uzmanlık dalları, yapılarda ne tür onarımlar yapıldığını da böylece aydınlatmaktadır.

Selçuklular döneminden zamanımıza ulaşabilen vakfiyelerin sayıları az ve muhtevaları da kısıtlıdır. Beylikler döneminden başlayarak ve özellikle Osmanlılar döneminde sultanlara, devlet erkânına ve halka ait olmak üzere çok sayıda vakfiye de vakıf olarak kurulan tek yapı ve yapı kümeleri için bilgi toplanabilmektedir.

Yukarıda tanımlamaya çalıştığımız yapı kitabeleri ve vakfiyeler, mimarlık tarihi araştırmalarına önemli katkıları olan birinci el kaynaklar olmalarına rağmen, bunların hepsini topluca bir araya getirecek bir temel eser şimdiye kadar hazırlanmamıştır. Bu belgelerin özellikle yazı türü ve dilinin bir uzmanlık dalı haline gelmesi ve bu konularda çalışanların zamanla azalması, toplu bir çalışma hazırlanmasını da güçleştirmektedir.

Geriye baktığımızda, yüzyılın başlarında E. Combe, Cl. Huart, J. H. Löytved, M. van Berchem, J. Sauvaget ve F. Taeschner gibi yabancı araştırmacıların, Anadolu'daki yapı kitabelerini toplamak ve kataloglamak üzere başlattıkları çalışmaların, aynı yıllarda ve daha sonra başta Halil Edhem Eldem olmak üzere, H. Hüsameddin, M. Galib, A. Tevhid, A. Ş. Beygu, İ. H. Uzunçarşılı, F. Köprülü gibi değerli araştırmacılar tarafından 1940'lı yıllara kadar sürdürüldüğü, belirli yöre ve şehirlerdeki kitabelerin toplanarak, çevirilerinin yapıp, yayımlandıkları görülmektedir⁽¹⁵⁾. Bu dönemde Halil Edhem'in yapı kitabelerinin hangi yöntemlerle belgeleneceği konusunda pratik önerileri gösteren bir yazısı da dikkat çekicidir⁽¹⁶⁾. H. Edhem, yaklaşık yirmi yıl Anadolu'nun çeşitli şehirlerindeki kitabeleri toplamak üzere çalışmış ve 1933 yılında bu çalışmalarını Türk Tarih

- (11) İ. H. UZUNÇARŞILI, *Sivas Şehri*. İstanbul : Devlet Matbaası, 1336 (1928). s. 108 - 112.
İ. H. KUNTER, «Türk Vakıf ve Vakfiyeleri», *Vakıflar Dergisi*, I, 1938, s. 445.
İ. H. UZUNÇARŞILI, *Kütahya Şehri*. İstanbul : Devlet Matbaası, 1932.
E. H. AYVERDİ, *Fatih Devri Mimarisi*. İstanbul : İstanbul Matbaası, 1953. s. 240.
- (12) A. KURAN, *Anadolu Medreseleri*, Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969, s. 1 - 3, 42, 105 - 106.
- (13) M. CEVDET, «Sivas Darüşşifası Vakfisi ve tercümesi», *Vakıflar Dergisi*, I, 1938, s. 35 - 39.
O. TURAN, *Selçuklu Vakfiyeleri*, *Celalettin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri*, *Belleten*, cilt : XII, sayı : 45, 1948, s. 51, 84, 109 - 113.
- (14) Ö. BAKIRER, «Vakfiyelerde tamiratla ilgili maddeler ve bunlara uyulması», *Vakıflar Dergisi*, X, 1970, s. 113 - 126.
- (15) Eser isimleri notları uzatmak amacıyla buraya alınmamıştır. 1923 - 1973 yılları arasında yayınlanan kitap ve makaleler aşağıdaki bibliografik eserde topluca bulunabilir :
A. ÖDEKAN, *Türkiye'de 50 Yılda Yayınlanmış Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Mimarlık Tarihi İle İlgili Yayınlar Bibliyografyası (1923/1973)*, İstanbul : İ.T.Ü. yayınları, 1975. s. 517 - 524.
- (16) H. EDHEM ELDEM, *Kitabeler nasıl kayıt ve zapt olunmalıdır. Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası*, X, 1327 (1909), s. 625 - 639.
H. EDHEM ELDEM, *Kitabeler Nasıl Kayıt ve Zapt Olunmalıdır*. İstanbul : 1940.

Kurumu Kütüphanesi'ne hediye etmiştir⁽¹⁷⁾. Fuad Köprülü başkanlığında bir grup araştırmacı 1937'lerde Orta Zaman Anadolu Kitabeleri Repertuarı isimli bir yayım hazırlamak üzere çalışmalara başlamışlar⁽¹⁸⁾. 1940'da ise Türk Tarih Kurumu, Türk Tarih Eserlerini Derleme Heyeti ismi altında ve Mükrimin Halil Yınanç başkanlığında bir ekip çalışması başlatarak, başta İstanbul olmak üzere, çeşitli şehirlerdeki kitabeleri derleyecek elemanları görevlendirmiştir⁽¹⁹⁾. İki yıl yoğun olarak sürdürülen bu çalışmalar sürecinde, kitabeleri belgelenen yapıların vakfiyelerinin de Türkçe çevirileri yapılmış ve hatta yapıların rölemleri de çıkartılarak çok yönlü bir belgelemeye gidilmiştir. Ancak, çeşitli imkânsızlıklarla kısıtlanan çalışmaların zamanla tamamen bırakıldığı ve bu ilk çalışmaları izleyen yıllarda da konunun toplu bir yayım oluşturmak üzere tekrar ele alınmadığı anlaşılmaktadır. Kitabeler üzerindeki çalışmalar 1940-60 arasında, M. Z. Oral, H. B. Kunter, İ. H. Konyalı'nın yayınları ile biraz daha yoğun olmak kaydıyla, fakat gittikçe azalarak günümüze kadar sürdürülmüştür. Şimdiye kadar yapılmış çalışmaların yeniden gözden geçirilip değerlendirilmeleri ve henüz hiç belgelenmemiş kitabelerin de derlenerek, belki coğrafi, belki de alfabetik dağılıma uygun bir toplu katalog hazırlanması gittikçe önem kazanmaktadır.

Aynı paralelede vakfiyeler üzerindeki çalışmalara bakıldığında gerek genelde vakıf kurumunu ele alan ve hukukî niteliklerini inceleyen, gerekse tek tek vakfiyelerin Türkçeye çevirilerini içeren yayınlar, A. Berki, M. Cevdet, O. Ergin, T. Gökbilgin, İ. Gökçen, M. M. Koman, M. F. Uğur, İ. H. Konyalı, H. B. Kunter, M. Z. Oral, O. Turan ve İ. H. Uzunçarşılı tarafından yapılmıştır⁽²⁰⁾. Böylece Selçuklu, Beylikler ve Osmanlılar dönemlerine ait vakfiyelerin çoğu yararlanabilir durumdadır. Ancak bu konuda da bütün vakfiyelerin metin ve çevirilerini işleyen ve bunları dil, edebiyat ve tarih üzerinde uğraşanlar yanı sıra şehir, mimarlık ve sanat tarihçileri, ekonomi tarihçileri ile benzeri uzmanlık dallarında çalışanların da yararlanabilecekleri biçimde sunan bir toplu çalışmanın yapılması, araştırmaların daha sağlam temeller üzerine oturtulmasını ve gelecek nesillerin de bu konularla ilgilenmelerini sağlayacaktır.

(17) U. İGDEMİR, «Halil Edhem'in Türk Tarih Kurumu'na armağan ettiği Türk - İslâm devri kitabe estampajları», *Bellekten*, cilt: IV, sayı: 16, 1970, s. 545 - 562.

İ. H. UZUNÇARŞILI, «İbrahim Paşa ailesi ve Halil Edhem», *Halil Edhem Hatıra Kitabı*, II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948, s. 77 - 79.

(18) F. KÖPRÜLÜ, *Orta Zaman Anadolu Kitabeleri Repertuarı*. Ankara: 1937.

(19) U. İGDEMİR, a. e.

(20) Notları uzatmamak amacıyla sözü edilen yazarların çalışmaları burada sıralanmamıştır. Çeşitli tarihlerde yayınlanan şehir tarihleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tek tek yayınlanan eserler ve Vakıflar Dergisi'nin 1938 - 1981 yılları arasında yayınlanan on üç sayısında çok sayıda vakfiyenin özgün metin ve çevirileri yer almaktadır.